

Η ΜΑΓΕΙΑ ΠΑΡΑ ΤΟΙΣ ΝΕΩΤΕΡΟΙΣ ΕΛΛΗΣΙΝ*

(ἀποσπάσματα)

Ὠμοπλατοσκοπία

Ὅταν εἰς συμπόσιον παρατεθῇ ὀλόκληρον ἐψημένον ἀρνίον, πρῶτιστον μέλημα τοῦ οἰκοδεσπότου εἶναι νὰ παρατηρήσῃ τὸ ὅστουν τῆς ὠμοπλάτης, ὥπως ἐξαγάγῃ προγνωστικὰ τοῦ μέλλοντος, ἰδίως μὲν τῆς οἰκογενείας του, γενικῶς δὲ τῆς τύχης ὀλοκλήρου τοῦ ἔθνους¹. Τὰ δὲ ἐκ τῶν παρατηρήσεων τούτων ἐξαχθέντα προγνωστικὰ θεωροῦνται ἀλάνθαστα². «Ἀπίστευτα πράγματα διηγοῦνται περὶ τῆς ἐπαληθεύσεως τοῦ εἰδούς τούτου τῆς μαντείας, λέγει ὁ κ. Καραγιάννης ἐν τῷ περὶ δεισிடαιμονίας δοκίμῳ αὐτοῦ· διὰ τῆς πλάτης θησαυροὶ κατορωρυγμένοι ἀνεκαλύφθησαν, θάνατοι μελῶν τινῶν τῆς οἰκογενείας προερέθησαν καὶ νῖκαι κατὰ τῶν πολεμίων προεσημάνθησαν, ἀλλὰ καὶ ἤττις πολλὰὶ προελήφθησαν»³.

Ἡ πεποιθὴς εἰς τὴν τοιαύτην μαντείαν, ἀλάνθαστον θεωρουμένην, οὐχὶ σμικρὰν ἐπήρειαν ἔσχεν ἐπὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, ὃν δεισிடαιμο-

*Ἐδημοσιεύθη εἰς περ. Παρθενῶν Β' (1872-73), σ. 1093-1105.

1. Βλ. Λευκία, Ἀνατροπὴ κλπ., σ. 24: «ὅτε οἱ ἰδιῶται Ἕλληνες ἀμνὸν ἢ κριὸν ὅλον ὀπτῶντες ἐσθίουσι, τὰς ὠμοπλάτας αὐτοῦ πρὸς τὸ τοῦ ἡλίου φῶς κρατοῦντες σκοποῦσι, καὶ ἐκ τινῶν αὐτοῖς ἐγνωσμένων σημείων ἀγαθὸν τι ἢ κακὸν ξυμβάσειν αὐτοῖς προφοιβάουσιν».

2. Πρβλ. Κ. Ράμφοϋ, Ἀπροσδόκητος συνάντησις, ἐν Πανδώρα, τ. XI καὶ ἐν ἰδιαιτέρῳ φυλλαδίῳ, σ. 27: «ὅσάκις παρετήρησα τὴν πλάτην, λέγει γέρων τις Ἡπειρώτης, ποτὲ δὲν ἐμάντευσε ψεύματα· ἡ πλάτη εἶναι ἀσφαλτῆ». Βλ. καὶ Byblikis, Neugriechisches Leben, σ. 49-50: «Die Πλάτη eines jungen Lammes ist in dieser Beziehung für den Krieg ein wahrhaft Sibyllinisches Buch, aus dessen Beschaffenheit man den Erfolg einer wichtigen Schlacht, die bedeutenden Opfer, welche auf beiden Seiten fallen werden, die Stärke des Feindes, die zu erwartenden Hülfsstruppen, ja sogar den Augenblick der herannahenden Gefahr, im Voraus zu bestimmen im Stande ist. So erzählt man von einem Capetanos in Thessalien, der eben durch die Weissagung allein, welche ihm aus der Πλάτη zu Theil geworden, im Stande war, sich und seine Soldaten von einer grossen Gefahr zu erretten. Als der Capetanos nämlich in seinem λυμέρι sitzend im Begriffe war aus der abgezogenen Πλάτη eines ebengeschlachteten Lammes die Zukunft zu erforschen, sprang er plötzlich mit den Worten auf: Hunde, die Türken haben uns lebendig gefangen (Σκύλοι! οἱ Τοῦρκοι μᾶς ἐπιασαν ζωντανούς), und mit gezogenem Degen, von seinen Palikaren gefolgt, stürzte er hervor und in der That hatten sie kaum noch Zeit, einer Schaar Türken, von denen sie bereits umzingelt waren, zu entkommen». Firmenich, Τραγοῦδια Ρωμαϊκά, 1867, τ. II, σ. 57.

3. Ἀ. Καραγιάννη, Δεισிடαιμονίας δοκίμιον, ἐν Σμύρνῃ 1872, τ. I, σ. 128.

νέστατον πάντων τῶν λαῶν τῆς γῆς ἀποκαλεῖ ὁ Γερμανὸς Sanders⁴. Ὡς οἱ προπάτορες ἡμῶν πρὸ πάσης σπουδαίας αὐτῶν πράξεως ἐξήταζον τῶν ἱερείων τὰ σπλάγχνα, καὶ τὴν πορείαν αὐτῶν διερρύνιζον κατὰ τὰς συμβουλὰς τῶν ἱεροσκοπῶν, ὁμοίως καὶ οἱ Ἕλληνες ὀπλαρχηγοὶ πρὸ τῶν συμπλοκῶν αὐτῶν μὲ τουρκικὰ ἀποσπάσματα τὴν ὁμοπλάτην συνεβουλεύοντο, καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς ἀρυομένη μαντεία συνηθέστατα ἐπέδρασεν ἐπὶ τῆς τύχης τῶν ὀπλων των. «Πολλάκις ὠφέλησεν ἡ πρόληψις αὕτη χωρὶς ἐλπίδα, πολλάκις ἐβλαψε χωρὶς λόγον, λέγει ὁ κ. Φιλήμων. Στρατὸς ὀλίγος καὶ διακινδυνεύων ἐμψυχώθη αἰφνιδίως διὰ τῆς αἰσίας ἐξηγήσεως τῶν σημείων της καὶ ἐκέρδισε νίκην ἀβέβαιον· καὶ ἐξ ἐναντίας στρατὸς πολυάριθμος καὶ ἔχων ὑγιὲς τὸ ἠθικόν του ἐδειλίασε διὰ τὴν ἀποφράδα πρόγνωσίν των καὶ ἐνίκηθη στερηθεὶς τὴν ἐλπίδα καὶ τὴν τόλμην του. Ὑπῆρξαμεν ἐκ περιστάσεως αὐτόπται ὄλων τούτων. Ἐντεῦθεν ἡ καλὴ ἢ κακὴ ἔκβασις μιᾶς μάχης ἐκρέματο ἐνίοτε ἀπὸ τὴν καλὴν ἢ κακὴν μάντευσιν τῆς πλάτης, καὶ μάλιστα ἂν ἤθελε τύχη γέρων ὁ τοιοῦτος μάντις. Αἱ συμπτώσεις, ἠνωμένοι μὲ τὰς κινδυνώδεις προλήψεις τῆς ἀμαθείας, ἐμελλον νὰ δώσωσι καὶ εἰς τὰ κόκκαλα τοῦ ζώου ἐπήρειαν θείαν. Ἐνθυμούμεθα ὁποῖαν ἄφησε τῷ 1826 ἱστορικὴν ἐποχὴν εἰς τὸ Ναύπλιον μία φερομένη ἀπὸ τὸν Πανοῦτσον Νοταρᾶν πλάτη. Αἱ περὶ τῶν τοιούτων ἀποδοκιμασίαι τῆς θρησκείας μας δὲν ἴσχυσαν οὐδ' εἰς τὸ πνεῦμα αὐτοῦ τοῦ ἐρευνητοῦ τῶν ἱερῶν Γραφῶν γέροντος. Τὸ φύσει μᾶλλον ἄκακον ζῶον τῆς γῆς καθίσταται παραδόξως, καὶ ἀπνουν μάλιστα, τὸ ὑποκείμενον ἀπεχθείας καὶ λύπης εἰς τὴν ζώον τῆς τοιαύτης διαγνωστικῆς»⁵. Ὁ κύριος Ἀριστοτέλης Βαλαωρίτης δι' ἐκτενῶν περιέγραψε⁶ τὰς περὶ ὁμοπλατοσκοπίας ιδέας τοῦ λαοῦ, καὶ τὴν περιγραφὴν του ταύτην ὡς καὶ τὰς ἐν ταῖς σημειώσεσι πληροφορίας, ὡς περὶ τοῦ εἶδους τούτου τῆς μαντικῆς δίδει, παραθέτομεν ἐνταῦθα καθ' ὅτι περιέχουσι πᾶν ὅ,τι περὶ αὐτοῦ εἶναι γνωστόν.

Ἐστρώθηκαν στὴ χλωρῶσά τριγύρω στὸ Διαμάντη
ὁ Λάμπρος κ' οἱ συντρόφοι του. Ἀπλώσε ὁ γέρο κλέφτης
κ' ἐπῆρε ἀπὸ τὴ ζῶστρά του τὸ φοβερὸ τὸ χτένι,
τὸ πέρασε δυὸ τρεῖς φορές ἀπῶνα χέρι σ' ἄλλο,
μὲ φόβο τὸ ψηλάφησε, τὸ κύτταξε στὸν ἥλιο,
κ' ὅστερα σὰν νὰ εὐρέθηκε μὲ μιᾶς σὲ ξένον κόσμον
σὰν νὰ λησμόνησε μὲ μιᾶς σκοντάμματα καὶ πάθη,
ἕνα πρὸς ἕνα ἐδιάβαζε τὰ μυστικὰ σημάδια
καὶ τὰ παιδιὰ ἀκουρμένοντα. Τοὺς ἔδειξε μιὰ φλέβα
μέσ' στὴ διχάλα κόκκινη!... Δεξιὰ, ζερβιά, μαυρίλες
σὰν κυπαρίσια νεκρικά, κ' ἐδῶ κ' ἐκεῖ λειψάδες

4. Sanders, Das Volksleben der Neugriechen, σ. 215.

5. Ἰω. Φιλήμωνος, Δοκίμιον Ἱστορ. περὶ Φιλικῆς Ἑταιρίας, 1834, σ. 218.

6. Ἀριστ. Βαλαωρίτου, Ἀθανάσιος Διάκος, 1867, σ. 94-95. Περιγραφὴν ὁμοπλατοσκοπίας ἐποίησεν καὶ ὁ Στ. Ξένος ἐν Ἠρωίδι ἑλλην. ἐπαναστάσεως, τ. II.

7. Ὁ κύριος Βαλαωρίτης σημειοῖ τὰ ἀκόλουθα: «Σημεῖον αἱματοχυσίας, καθὼς αἱ σκιαί,

καί σκοτεινά κοιλώματα. Τοὺς ἔδειξε μιά σκληθρα
καί εἶπε πῶς ἦτανε κεντρί... Κι ὅταν ὁ γέρο μάντης
ἐξάνοιξε στήν ἀγκωνή μελαχρινή λουρίδα,
ποῦ πρόβαινε σά σερπετό, τοῦ θόλωσαν τὰ μάτια,
τοῦ πιάστηκ' ἡ ἀναπνοή, τοῦ ἀχνίσανε τὰ χεῖλη,
βαρειά, βαρειά ἀναστέναξε κ' ἐκόπηκε ἡ φωνή του...
— Διαμάντη, τί σ' ἐξάφνισε;... — Ὅχι μὲ τὸν ὀσκρό της.
Ἀρχίζει πάλ' ὁ γέροντας τὸ πρῶτο διάβασμά του,
καί μέσ' ἀπῶνα σύγνεφο τοὺς ἐκραξε νὰ ἰδοῦνε
ὅπου ξεφύτρωνε πουλί ποῦχε διπλὸ κεφάλι...
Πλατεῖα φτερούγια ὀλάνοιχτα. Στὴν μιά τὴν ἀπαλάμη
βαστοῦσε δίστομο σπαθί καί με τὴν ἄλλη σφίγγει
στεφανωμένονε σταυρό. Ὀλόγουρά του ἀχτίδες
καί ξημερώματα γλυκά, καί ξαστεριά καί λάμψη...

«Ὅτε ἀπεφάσισα, σημειοὶ ὁ ποιητὴς τοῦ Διάκου, μετ' ἀκριβείας νὰ μάθω
τὰ περὶ τῆς οἰωνοσκοπίας ταύτης θρυλλούμενα, ἐπορεύθην πρὸς τινὰ ὑπερε-
κατοντούτην βλαχοποιμένα... Ἦκουσα παρ' αὐτοῦ ἀληθῶς τεράστια· ὁμολογῶ
δὲ ὅτι ἡ πεποιθήσις μεθ' ἧς ἐξεφράζετο ὁ οἰωνοσκόπος, κατελάμβανε βαθμη-
δὸν καί ἐμέ, ὥστε μοὶ μετέδωκε τὴν πίστιν καί τὰς δοξασίας του.

Ἀλλὰ μὴ ἀρκοῦμενος ὁ γέρων εἰς γενικὰς παρατηρήσεις καί εἰς τὸ κῦρος
τῆς μακροχρονίου αὐτοῦ πείρας, ἔβαλε τὴν χεῖρα εἰς τὴν ζώνην καί ἐξήγαγε
δύο ἢ τρία πεπαλαιωμένα ὀστᾶ, ἐφ' ὧν μοὶ ἐλάμβανε τὴν ἀνάγνωσιν τῶν ση-
μείων ἐν πρωτοτύπῳ. Ἐκ τῆς διδασκαλίας ἐκείνης ἐπορίσθην τὰ ἐν τῷ ἀπο-
σπάσματι τοῦτῳ τοῦ στιχοῦργήματός μου καταχωρισθέντα.

Ὁ ἀμνὸς τοῦ Πάσχα καί ὁ κατὰ τὴν ἐορτὴν τοῦ ἀγίου Γεωργίου θυόμε-
νος περιέχει σχεδὸν πάντοτε ἀλανθάστους προφητείας. Κατὰ δὲ τὸ ἀρματολι-
κὸν ἔθιμον ὁσάκις παρτίθετο κριὸς ἢ ἀμνὸς (ξείανωμα) καί κατεκερματίζετο,
ἡ ὠμοπλάτη ἀνῆκε δικαιοματικῶς εἰς τὸν ἀρχηγόν, ὅστις καί δὲν παρέλειπεν
ἀκριβῶς νὰ ἐξετάσῃ τὰ ἐν αὐτῇ σημεία»⁸.

Ἡ ὠμοπλατοσκοπία ἦτο ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Οὐνοῖς⁹ καί τοῖς Καλμού-
κοις¹⁰. Ὅμοια δὲ εἶναι τῶν Γερμανῶν ἡ *sculterrenblat* (*Schulterblatt*)¹¹ καί τῶν
Σκώτων ἡ *steinauachd*¹².

Ὡς ὁ Dodwell παρατηρεῖ¹³, ἡ ὠμοπλατοσκοπία εἶναι λείψανον τῆς ἱερο-
σκοπίας τῶν ἀρχαίων· καί τὴν ιδέαν ταύτην τοῦ Dodwell κρατύνει νομίζομεν
ἡ παρὰ πολλοῖς σωζομένη νῦν συνήθεια τοῦ παρατηρεῖν ἐκτὸς τῆς ὠμοπλά-

αἵτινες παρατηροῦνται ἐπὶ τοῦ ὀστοῦ (ὅπερ ἰδίως καλεῖται *χτένι*) προμηνύουσι πένθος· αἱ λειψά-
δες καί τὰ κοιλώματα εἰκονίζουσι μνήματα ἀνεωγμένα».

8. Αὐτ., σ. 121-122.

9. J o r n a n d e s, cap. 37: "Attila diffidens suis copiis, metuens inire conflictum, statuit
per aruspices futura inquirere. Qui more solito nunc pecorum fibras, nunc quasdam venas in a-
brasis ossibus intuentes Hunnis infausta denuntiant".

10. Benj. Berggmann, Nomad. streit fereien, τ. III, σ. 184.

11. Wintler, Altdeutsche bibliothek, τ. I, σ. 365.

12. Pennant, Tour in Scotland, 1769, σ. 179.

13. Dodwell, Tour through Greece, τ. I, σ. 399.

της τὸ ἦπαρ, τὸν σπλῆνα καὶ τὰ ἔγκατα τοῦ θύματος. Ἐν Ἀρκαδίᾳ, κατὰ τὸν Bartholdy¹⁴, ἔσφαζον εἰς ὠρισμένας ἡμέρας ἀμνὸν ἢ ἐρίφιον, ὅπως ἐκ τῶν σπλάγχνων καὶ τῶν ὀστέων του, πρὸ πάντων δὲ ἐκ τοῦ ὀστοῦ τῆς ὠμοπλάτης, ἐξάξωσι προφητείας· ἀλλὰ δὲν εἶναι εὐκολὸν νὰ συλλεχθῶσιν πληροφορίαι περὶ τοῦ εἶδους τούτου τῆς μαντικῆς, ἐπειδὴ δυστυχῶς, ὡς καὶ ὁ κ. Βαλαωρίτης ἀναφέρει¹⁵, οἱ δημοτικοὶ μάντις φεῖδονται τῶν ἐξηγήσεων καί, ἀποποιούμενοι πολλάκις ἀδράς ἀμοιβάς, ἀρνοῦνται ν' ἀποκαλύπτωσι τὰ μυστήρια τῆς προπατορικῆς ἐπιστήμης.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι παρ' οὐδενὶ τῶν ἀρχαίων συγγραφέων γίνεται μνεῖα τῆς ὠμοπλατοσκοπίας· ἀλλὰ δὲν εἶναι, νομίζομεν, τοῦτο ἐπαρκὲς διδόμενον ὅπως μὴ παραδεχθῶμεν τὴν ἀρχαιότητα τῆς συνηθείας ταύτης· ἢ παρὰ Βυζαντινοῖς μάλιστα γνῶσις αὐτῆς ἀποδεικνύει τὸ ἐναντίον. Μιχαὴλ ὁ Ψελλὸς ἔγραψεν ἰδιαιτέραν πραγματείαν περὶ ὠμοπλατοσκοπίας, ἐν ᾗ σαφῶς καταφαίνεται ἡ ταυτότης τῶν παρ' ἡμῖν καὶ τοῖς ἀρχαίοις περὶ τοῦ ἀντικειμένου τούτου δοξασιῶν. Τὴν πραγματείαν ταύτην, εὕρισκομένην ἐν τῇ αὐτοκρατορικῇ τῆς Βιέννης βιβλιοθήκῃ, ἐκδίδομεν ἐνταῦθα εὐτυχήσαντες νὰ προμηθευθῶμεν ἀκριβὲς αὐτῆς ἀντίγραφον. Ὁ ἐπιστεῖλας ἡμῖν τὸ ἀντίγραφον πολυμαθὴς κύριος Κ. Ν. Σάθας σημειοῖ τὸ ἑξῆς: «Τὸ συνταγμάτιον Μιχαὴλ Ψελλοῦ τοῦ νεωτέρου, τοῦ καὶ πολυγραφωτάτου, περιλαμβάνεται ἐν κώδικι περιέχοντι συγγράμματα Πρόκλου τοῦ διαδόχου, Νικηφόρου τοῦ Βλεμμύδου, Χωνιάτου καὶ λοιπῶν, καὶ περιγραφομένου ὑπὸ Λαμπροκίου (VH, σελ. 222. Kollar, VII, σ. 471) καὶ Νεεσελλοῦ (IV, σ. 11, cod. XIV) κατέχει δὲ δύο φύλλα τοῦ προειρημένου κώδικος (H1-H2)». Ἡ πραγματεία αὕτη ἐξεδόθη ὑπὸ R. Hergcher ἐν τῷ φιλολογικῷ περιοδικῷ συγγράμματι *Philologus*¹⁶ καὶ ἐκ τούτου προσλαμβάνομεν καὶ ἡμεῖς ἐνταῦθα διορθώσεις τινὰς τοῦ κειμένου.

ΨΕΛΛΟΥ

Περὶ ὠμοπλατοσκοπίας καὶ οἰωνοσκοπίας.

Ὁ Σωκράτης ἐκεῖνος ὁ Σωφρονίσκου τοῖς Πλατωνικοῖς ἐντυχὼν διαλόγοις, οὗτος μὲν φησιν¹⁷ ὁ νεανίας, περὶ Πλάτωνος λέγων, ἄγει ἐνθα καὶ βούλεται. Τοῦτο δὴ κἀγὼ περὶ σοῦ προσηκόντως ἐρῶ, ἄγεις γάρ ἐνθα βούλει ταῖς ἐρωτήσεσι, καὶ ὅταν ὑποῦ ἀναγάγῃς ἀθρόον καταβιβάζεις εἰς τὴν γῆν. Ἐρωτᾷς γάρ τί ποτέ ἐστι τὸ τῆς ὠμοπλατοσκοπίας χρηστήριον καὶ τίνα τὴν δύναμιν ἔχει; ὡς δὲ φυσικὰ αἷτια καὶ ἀπόρρητα προλαβεῖν σε τῶν ἐσομένων¹⁸ ζητεῖς· τὸ μὲν οὖν δεύτερον, παρεξετάσοι ἂν τις ταῖς ὑψηλοτέραις πεύσεσι· τὸ

14. Bartholdy, Bruchstuecke zur naechern Kenntniss des heutigen Griechenlands, 1805, σ. 353.

15. Βαλαωρίτης, ἐνθ' ἀν., σ. 123.

16. Philologus, τ. VIII, σ. 166-168 (1853).

17. Οὗτος μὲ Ph.

18. Παραλαβεῖν τ. ἐσ. Ph.

δὲ τῆς ὁμοπλατοσκοπίας, βάρβαρον μὲν καὶ ἀλλόκοτον, ἔχει δὲ ὁμῶς, ὥς τοῖς χρωμένοις δοκεῖ, μελλόντων προαναφώνησιν· οἱ γὰρ ἐντεῦθεν χρηστηριάζοντες πρόβατον ἢ ἄρνα τῆς ἀγέλης ἀπολεξάμενοι, πρῶτον μὲν κατὰ νοῦν τιθέασιν ἢ καὶ τῇ γλώσσει προφέρουσι περὶ οὗ ἂν μαθεῖν βούλονται· εἴτα καταθύσαντες τὸν ὁμοπλάτην τοῦ παντός ἀφαιροῦσι σώματος, ὥς μαντεύματος ὄργανον, καὶ τοῦτον ἀνθραξὶ διοπτήσαντες καὶ ἀπογυμνῶσαντες τῶν σαρκῶν, ἐντεῦθεν τὰς σημειώσεις τῆς τῶν ἐρωτημάτων ἐκβάσεως ἔχουσιν· ἀλλὰ γὰρ καὶ ἐν ἄλλοις μέρεσι προμαντεύονται· ζωῆς μὲν ὥς¹⁹ καὶ θανάτου κρίσιν ἐν τῇ ἐξοχῇ τῆς ράχεως ἔχουσι· καὶ εἰ μὲν αὐτῇ ἐκατέρωθεν ἐστὶ λεπτή²⁰ καὶ καθαρὰ ζωῆς ἐντεῦθεν λαμβάνουσι σύμβολα· εἰ δὲ συγκεχυμένη²¹ θανάτου τεκμέρια· ἐν δὲ τῷ μεταξὺ μέρει τοῦ ὁμοπλάτου, τῶν περὶ τὸν ἀέρα παθῶν τὰς κρίσεις τίθενται· εἰ μὲν γὰρ ἐν (γρ. οἱ) μεταξὺ²² τοῦ ὁμοπλάτου δύο ὑμένες ἐξ ἀμφοτέρων μερῶν τῆς ράχεως λευκοὶ καὶ καθαροὶ φαίνονται, εἰρηναίαν τῷ ἀέρι κατάστασιν προσημαίνουν· εἰ δὲ κατάστικτοι τὰ ἐναντία προλέγουσιν· εἰ δὲ περὶ πολέμου τις ἐρωτῶη, εἰ μὲν ἐν τῷ δεξιῷ μέρει τοῦ ὁμοπλάτου ἐρυθρὸν φανεῖν νεφέλιον, ἢ ἐν θατέρῳ μέρει γραμμὴ ἐπιμήκης καὶ μέλαινα, ἀνελε δτι μέγας ἔσεται²³ πόλεμος· εἰ δὲ ἄμφω τὰ μέρη κατὰ φύσιν ἴδοις λευκά, εἰρήνην μέλλουσαν χρηστηρίαζε· καὶ καθάπαξ ἐν πάσαις ταῖς ἐρωτήσεσι τὰ μὲν ἐρυθρότερα²⁴ καὶ μελάντερα καὶ συγκεχυμένα, τῆς χειρόνος συστοιχίας εἰσὶ· τὰ δ' ἐναντία τούτων, τῆς κρείττονος.

* Ἀρχομαι²⁵ δὲ σοὶ καὶ τῆς ἀφ' ἑτέραν περὶ τῶν ἐσομένων σημειώσεων· καὶ πρότερον γὰρ ἀπὸ τῆς²⁶ τῶν κοράκιων καὶ κορώνων διατρέσεως²⁷, ὧν²⁸ ἡ διαφορὰ ἐν τετρασι τούτοις, ἐν πτήσει, φωνῇ, καθέδρᾳ καὶ ἐνεργείᾳ· ἀνισταμένοις οὖν ἐκ κοίτης ἡμῖν ἢ κατακειμένοις, ἐὰν κορώνη φθέγξηται δῖς, ἔργων ἀγαθῶν καὶ ἡδέων δηλοῖ μετάληψιν, εἰ δὲ ἀπαξ, ἢ τρίς ἢ πεντάκις, τὰ ἐναντία σοὶ προσημαίνει· εἰ δὲ χρήσεται φωναῖς ἀναμῖξ ἀρτίαις καὶ περιτταῖς, ἀσπούδαστα καταγγέλλει πράγματα· καὶ ὅλως τὰς μὲν ἀρτίους φωνὰς τῶν κορώνων πρὸς καλοῦ τίθει, τὰς δὲ περιττὰς πρὸς κακοῦ· παρεξιούσι δὲ ἡμῖν τὴν αὐριον· κόραξ ὀπισθεν²⁹ καὶ κορώνη ἔμπροσθεν βοήσαντες, ἀθυμίαν τινὰ καὶ δυσχέρειαν ἐν πράγμασι προσημαίνουν· περὶ δὲ τὰ λαιὰ κορώνη διυπταμένη καὶ ἀνακράζουσα, καὶ κόραξ ὁμοίως ἐκ θατέρου μέρους παραφθεγξάμενος, θαρρεῖν σοὶ παρακελεύεται· εὐχομένοις δὲ κορώνη ὀπισθεν κράζουσα, τυχεῖν τῆς εὐχῆς μαντεύεται· εὐώνυμος δὲ διελθοῦσα φόβον ἐμβάλλει καὶ ταραχὴν τῇ ψυ-

19. Οὖν Ph.

20. Λευκὴ Ph.

21. συγκεχυμένη (κῶδιξ)

22. Γὰρ εἰ μεταξὺ (κῶδιξ)· ἐν μὲν γὰρ μεταξὺ Ph.

23. Ἔσοιτε (κῶδιξ) Ph.

24. Ἐρυθρότατα (κῶδιξ)

25. Ἀπάρχομαι Ph.

26. Τῆς ἀπὸ Ph.

27. Σημειώσεως Ph.

28. Ἦς Ph.

29. Ὅπισθεν μτ. παρ. Ph.

χῆ. Καί περί μὲν τῶν ἀπὸ κοράκων καὶ κορωνῶν σημειώσεων³⁰ ἄρκεϊ σοι³¹ ταῦτα ἀντὶ πολλῶν, οὐ γὰρ τὰ κατὰ μέρος διασαφῆσαι σοι προειλόμεθα, ἀλλ' οἷον ἀφορμὰς παρασχεῖν τῆς ἐντεῦθεν μαντείας.

Ἀπολλώνιος δὲ ὁ Λακεδαιμόνιος ἐπὶ πάσης πράξεως πάντα τὰ τῶν πτηνῶν περιειργάσατο προλαβὼν³², καὶ φωνὴν καὶ πνεῦμα, καὶ ἀριθμὸν καὶ κλῆρον, καὶ μέτρον καὶ μερισμὸν, καὶ περίοδον τελείαν καὶ ἡμιτελῆ, καὶ ἦχον τροχαλόν, μογερόν, εὐηχον, δύσηχον, δυσήκοον, σύμφωνον, ἀντίφωνον, ἐξ ὧν τὰ διάφορα τῶν ἀποτελεσμάτων εὐρίσκεται. Μαντεύονται δέ σοι τὸ μέλλον καὶ γλαυξ καὶ δρυοκολάπτης, καὶ βασιλίσκος καὶ ἐρωδῖος· καὶ ταῦτα μὲν ἀπὸ πτηνῶν. Ἄνεμον δέ σοι σημανοῦσιν, ἡχοῦντες ἐπὶ πλεῖστον αἰγιαλοί, καὶ ἀθρόον ἀνοιδαίνουσα θάλασσα, καὶ οἷον βομβοῦσαι αἱ κορυφαὶ τῶν ὄρων· νέφη δὲ ἐμφανιζόμενα τῷ ἀέρι ὅποια πόκοι ἐρίων, καὶ ἄνεμον καὶ ὑετὸν προμαντεύονται· καὶ περί τὰς ... ξεῖς³³ δὲ τῶν λύχων ἐὰν συναθροίζονται μύκητες χειμῶνα σημαίνουσιν, εἰ δὲ νεφέλη τις ἀερῶδης περὶ τὰς ὑπωρείας γένηται, αἱ δὲ ἀκρώρειαι καθαραὶ μένωσι, σημεῖον τοῦτο εὐδίας ἐστίν· ὅταν δὲ κατὰ τὴν ἀγέλην σκιρτῶσιν οἱ μὲν ἄρνες τοῖς τέσσαροι ἐναλλόμενοι ποσί, τὰ δὲ πρόβατα τοῖς δυσί, χειμῶνα σαφῶς προμηνύουσι· καὶ βόες δὲ ὅταν τὰς χηλὰς τῶν ἐμπροσθίων ποδῶν περιλιχμῶνται, καὶ ἐπὶ τὰ δεξιὰ πλευρὰ κατακλίνωνται κοιμώμενοι, καὶ ὅταν εἰς τὴν ἑπαυλὴν ἐπανίστανται μυκῶνται ὑπὸ τὴν ἐσπέραν, χειμῶνα δηλοῦσι καὶ λύκοι δὲ ὠρυόμενοι καὶ χοῖροι ἀπλήστως τῷ βορβόρῳ ἐγκαλινδούμενοι, καὶ αἶγες τὸν ἀπὸ τῆς πρίνου³⁴ ἐσθίουσαι συντονώτερον, καὶ μῦες μᾶλλον ἀλλήλους ἐπισκιρτῶντες, ὥς³⁵ δὲ καὶ κύνες, χειμῶνα προλέγουσι· σφήκες δὲ μετοπώρῳ³⁶ φαινόμενοι, ὑγρὸν ἐσσεῖσθαι τὸν ἀέρα μαντεύονται· καὶ χῆνες δὲ μετὰ βοῆς ἐπὶ τροφὴν χωροῦσαι, καὶ κόλοιοι τῆς ὥρας ὅψε κεκραγότες, καὶ εἰς χηραμοὺς καταδυόμενοι, καὶ μέλιτται πλησίον τῶν μελιττείων ποιούμεναι τὴν νομήν, χειμῶνα αὐτίκα ἐσόμενον προμηνύουσι· καὶ ὁ τῆς πρίνου δὲ καρπὸς σύμμετρος ὢν, χειμῶνα δηλοῖ, ὥς³⁷ δὲ καὶ ὁ τῆς σχίνου. Ἵνα δέ σοι μὴ πάντα ἀναίτια φθέγγωμαι, φυσικὴν³⁸ τῆς ἀπὸ τῶν δένδρων σημειώσεως σοὶ χαρίσομαι· αὐχμηρά εἰσι τὰ τοιαῦτα φυτά, τὸν σχῖνον καὶ τὸν πρίνον φημί, καὶ τὴν κρᾶσιν ξηρά, ὅθεν οὐδὲ φέρει καρπὸν πολύν, εἰμὴ κατὰ βάθος ὑγρότητα δέξηται· ὅταν οὖν πλείονα καρπὸν τοῦ συνήθους ἀποβλαστήσῃ, οἱ περὶ τὰς φυσικὰς αἰτίας πραγματευόμενοι, χειμῶνα ἐντεῦθεν κατὰμαντεύονται».

30. Σημειώσεως Ph.

31. Ἀρκέσει Ph.

32. Περιλαβὼν? Ph.

33. Τὰς μύξας Ph.

34. Π. καρπὸν Ph.

35. Ὡς Ph.

36. Μετοπώρου Ph.

37. Ὡς Ph.

38. Φυσ. αἰτίαν Ph.

Ο ἰ ω ν ο σ κ ο π ι κ ῆ

Ἐν τῷ ἀνωτέρῳ τοῦ Ψελλοῦ συνταγματικῷ λεπτομερῶς περιγράφονται αἱ τῶν ἀρχαίων περὶ τῆς πτήσεως τῶν πτηνῶν ἰδέαι, αἵτινες μέγιστον μέρος ἀπετέλουν τῆς ἀρχαίας μαντικῆς. Μέχρι τοῦ νῦν περιεσώθησαν πολλάι τοιαῦται προλήψεις, ἂν καὶ κατ' αὐτῶν ἀντεστρατεύοντο οἱ φιλόσοφοι³⁹ καὶ ἡ Ἐκκλησία⁴⁰. Ὁ τῆς κορώνης κρωγμός, ὁ τοῦ κόρακος καὶ τοῦ νυκτικόρακος⁴¹ καὶ τῶν περιστερῶν τὸ *γουργούρισμα* νομίζονται θανάτου ἢ ἄλλου τινὸς μεγάλου δυστυχήματος προαγγέλματα. Ὁ ἱερεὺς Χαρίσιος Μεγδάνος, ἀπὸ τοῦ ὁποίου τὸ σύγγραμμα πολλὰς περιέργους ἠρύσθημεν πληροφορίας, ἀπαριθμεῖ ἐν τοῖς ἐξῆς τὰς τοιαύτας δεισιδαιμονίας: «Καὶ ἂν ἐμβῇ νυκτερίς, ἢ εὐρηθῇ ὀφίδιον εἰς τὴν κατοικίαν του· ἢ ὄρνιθα λαλήσῃ ὥς ὁ πετεινός⁴², ἢ ὦν γεννήσῃ μικρὸν ἢ ἀτελές· ἢ γλαυξ λαλήσῃ εἰς τὴν στέγην του· ἢ τὸ πρωτότοκον ἀρνίον γεννηθῇ μαῦρον εἰς τὴν ποιμνὴν του, γίνεται ὁ δεισιδαίμων ὄλος ἔμφοβος μήπως ἀποθάνῃ τις τῆς οἰκογενείας του... Καὶ ὅταν τρυπήσῃ ποντικός τὰ στρώματα, ἢ τὸ ἀλευροσάκκιον, παραμονεύει τοὺς οἰκείους του, καὶ παρατηρεῖ τὰ πράγματά του νὰ ἀνακαλύψῃ τί κλεψία γίνεται εἰς τὸν οἶκόν του⁴³. Ἐξετάζει καὶ τὸ λάλημα τῆς κορώνης...». Ἐν Ἀντιπάρῳ, νησιδίῳ τοῦ Αἰγαίου πελάγους, παρατηρεῖτο ἡ σήσις ἣν ἐλάμβανε κορώνη ἐπὶ φοῖνικος· «οὐ μακρὰν τοῦ χωρίου τῆς Ἀντιπάρου, λέγει ὁ κύριος Βάλληνδας⁴⁴, εἶναι πεφυτευμένος φοῖνιξ, ἐφ' οὗ ἐκάθητο τῶν κουρουνῶν τις, προφητικὸν χάρισμα ἔχουσα. Ἡρώτων λοιπὸν τὸν ἐκείθεν προερχόμενον οἱ χωρικοὶ ἀνησυχῶς: — Τί; — Κουρουνά εἰς τὴν βαγιάν. — Βλέπει νοτὶνὰ ἢ βορεινὰ, Νοτὶνὰ. — Κουρσάροι εἰς τὸ κανάλι. — Ἀλλὰ βορεινὰ. — Δὲν ἔχομεν φόβον». Καὶ τῆς γλαυκὸς ἢ φωνὴ ἀπαίσια προοιωνίζεται: «Ἡ συνήθεια, λέγει ὁ Πιττάκης⁴⁵, ὥς

39. Ἐπίκουρ., Ἐγχειρίδ., § 18.

40. Βλ. Βαλσαμῶνα, ἐν Συλλογῇ Ράλλη καὶ Ποτλή, τ. II, σ. 459: «Γένοιτο δὲ καὶ τὰς ἀπὸ τῶν κορωνῶν, καὶ τῶν κοράκων, καὶ τῶν λοιπῶν ἀγρίων ζώων οἰωνοσκοπίας καταργηθῆναι· ὡσαύτως καὶ τὰς φλυαρίας τῶν κριτριῶν καὶ τῶν ἐτέρων λαοπλάνων».

41. Πρωτόδικος, Περὶ τῆς παρ' ἡμῖν ταφῆς, σ. 18: «Ὁ κρωγμός τοῦ κόρακος ἐπὶ τῆς οἰκίας τοῦ βαρέως ἀσθενοῦντος νομίζεται ὡς προμήνυμα ἀπαίσιον πρὸς τὸν ἀσθενοῦντα, δυσάντητον δὲ καὶ τοῦ νυκτικόρακος, ὅστις καὶ λέγεται κοινῶς *χαροπούλι*. Πρὸς δὲ καὶ ἡ ἀσυνήθης τῶν κυνῶν ὕλακτῇ καὶ ὠρυγῇ ἐν καιρῷ νυκτός, ταῦτα πάντα θεωροῦνται οἰωνοὶ κάκιστοι· τὰ δὲ ἀλλόκοτα καὶ τρομακτικὰ ἐνύπνια ὡς πρὸς τὸν ἀσθενῆ θεωροῦνται ὡς προφητεύοντα ταχεῖαν ἀνάρρωσιν». Ὁ Wachsmuth (Das alte Griechenland im neuen, σ. 106) κακῶς μεταφράσας *Freudenvogel* (πουλίον τῆς χαρᾶς) ἀντὶ *das Vogel des Charo* νομίζει τὴν ὀνομασίαν κατ' εὐφημισμὸν τεθεῖσαν. Βλ. καὶ Γ. Αἰνιᾶνα ἐν Ἐφημ. Φιλομαθῶν, 1859, ἔτος Ζ', σ. 1019 (ἐκ τῆς Φιλολογικῆς Ἀθηνᾶς τοῦ 1831): «Χαροπούλι ὀνομάζουσιν εἶδος νυκτοκόρακος, τοῦ ὁποίου τὴν γοερὰν φωνὴν νομίζουσιν ἀπαίσιον οἰωνὸν διὰ τοὺς κατοικοῦντας τὰς οἰκίας, εἰς τὰς ὁποίας ἤθελε λαλήσει».

42. Βλ. καὶ Πανδώρα, τ. XI, σ. 472 (Δεισιδαιμονίαι Φιλιππουπόλεως).

43. Πρβλ. Θεοφράστ., Χαρακτήρας 16: «Καὶ ἂν μὴς θύλακον ἀλφίτων διαφάγῃ, πρὸς τὸν ἐξηγητὴν ἐλθὼν ἐρωτᾷν, τί χρή ποιεῖν».

44. Χ. Μεγδάνου, Λύχνος Διογένους ἢ Ἠθικοὶ χαρακτήρες, 1818, σ. 274-275.

45. Ἐν Πανδώρα, τ. VII, σ. 300.

46. Ἐν Ἐφημ. Φιλομαθῶν, 1860, σ. 1218-1219.

κακὸν οἰωνὸν ἔχει τὴν γλαῦκα, ὅθεν ὅταν ἐπὶ τοῦ οἴκου φωνάζῃ τὴν νύκτα λέγουσι θὰ ἐρημωθῇ ὁ οἶκος, καὶ μάλιστα ὅταν κουκοβαῖζῃ τῇ λέγουσι, τὸ κακὸν ἐπ' αὐτῆς, τὴν κεφαλὴν τῆς νᾶ φάγη». Ἐρήμωσιν οἴκου καὶ τοῦ κόκκυγος προμηνύει ὁ κοκκυσμὸς, δι' ὃ καὶ πληθερὸν ἐν ταῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου πελάγους καλοῦσι τὸν κόκκυγα, ὅπως τὸ ὄνομα αὐτοῦ προφερόμενον μὴ ἐρημοῖ, ἀλλὰ πληθύνῃ τοὺς οἴκους⁴⁷. Ἡ δὲ τῆς γλαυκὸς παρουσία καὶ παρὰ τοῖς Ἀνατολίταις προοιωνίζεται τὴν καταστροφὴν τοῦ μέρους, ἐφ' οὗ ἐκάθησε⁴⁸.

Περίεργος εἶναι καὶ ἑτέρα δεισιδαιμονία, περὶ ἧς τὰ ἐπόμενα λέγει ὁ Γ. Αἰνιάν: «Τὴν ἀνοιξιν, ὅταν ἀρχινοῦν νὰ λαλήσουν οἱ κουκκοί, αἱ τρυγόνες καὶ τὰ ἀηδόνια, λαμβάνουν φροντίδα αἱ γυναῖκες νὰ τρώγουν ἀπὸ μίαν βοῦκαν ψωμί τὸ πρωί, διὰ νὰ μὴ ἀκούσουν τὸ λάλημα ὅπως διόλου νηστικάι, ἐπειδὴ τότε λέγουν, ὅτι ταῖς ἐκόμπωσεν ἡ τρυγὸνα ἢ ὁ κουκκος, τὸ ὅποιον ἔχουν κακὸν οἰωνὸν διὰ τὸ ἀρχόμενον ἔτος· δι' ὃ καὶ ἡ παροιμία *Τρυγονίτσας κόμπωμα τρίων χρόνων σκόνταμα*⁴⁹».

Ὅταν ἀλογόμυια ἐπικαθῇ ἐπὶ τοῦ προσώπου τινὸς εἶναι προγνωστικὸν ἀφίξεως συγγενοῦς ἢ γνωρίμου. Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ὑπάρχει ἡ ἐξῆς παροιμία, ἣτις ἔχει, νομίζω, σχέσιν πρὸς τὴν ἰδέαν ταύτην: *Σειρὴν μὲν φίλον ἀγγέλλει, ξεῖνον δὲ μέλισσα*⁵⁰. καὶ ἡ παροιμία αὕτη, ὥς τινες οὐχὶ ἀπιθάνως ὑπετόπασαν⁵¹, ἀναφέρεται ἴσως εἰς τὴν ἀρχαιοτάτην διὰ μελισσῶν μαντικὴν.

Ἐν τινι παραμυθίῳ⁵², ἐν ᾧ βασιλόπαις τις ἡσθένει καὶ οἱ ἱατροὶ εἶχον ἀπέλπισθαι δι' αὐτόν, ἡ ἐρωμένη τοῦ ἡκούσε καθ' ὁδὸν περιστερὰν πρὸς ἰκτίνον διαλεγομένην. Ἡ περιστέρα ἔλεγεν ὅτι λυπεῖται πολὺ διὰ τὴν ἀσθενειαν τοῦ βασιλόπαιδος, ὃν τινα οἱ ἱατροὶ δὲν δύνανται νὰ θεραπεύσωσιν. «Οἱ ἱατροὶ δὲν γνωρίζουσι τὸ ἱατρικὸν τοῦ ἀπεκρίνατο ὁ ἰκτίνος, διὰ τοῦτο δὲν γνωρίζουσι νὰ τὸν θεραπεύσωσι. — Καὶ πῶς δύναται νὰ θεραπευθῇ; ἐρωτᾷ ἡ περιστέρα. Ἐκεῖνος τῆς λέγει: Ἐάν μᾶς σφάζωσι καὶ μὲ τὸ κρέας μας καὶ τὸ ὕδωρ τῆς πηγῆς ἐκείνης κάμωσιν ἐν ἐμπλαστρον, τὸ ὅποιον νὰ θέσωσιν εἰς τὸν λαιμὸν τοῦ ἀσθενοῦς, ἐκεῖνος τότε θεραπεύεται». Ἡ νεᾶνις ἀκούσασα ταῦτα συλλαμβάνει καὶ σφάζει τὰ πτηνά, κάμνει τὸ ἐμπλαστρον καὶ θεραπεύει δι' αὐτοῦ τὸν βασιλόπαιδα. Τὸ παραμύθιον τοῦτο ἔχει μεγίστην ἀναλογίαν πρὸς τὸν μῦθον τοῦ Μελάμποδος, δι' ὁμοίου τρόπου θεραπεύσαντος τὸν Ἴφικλον⁵³.

47. Βάλληνας, ἐν Ἐφημ. Φιλομαθῶν, 1862, σ. 1839 (ἐν Κύθνῳ).

48. Guys, Voyage en Syrie, 1855, σ. 335.

49. Φιλολογικαὶ σημειώσεις ἐν Ἐφημ. Φιλομαθῶν, ἔτος Ζ', 1859, σ. 993. (Ἐκ τῆς φιλολογικῆς Ἀθηνᾶς τοῦ 1831).

50. Ζηνοβ., Ε 99. Ἀποστολ., ΙΖ 31. Φώτιος, Σουΐδας, λ. Σειρὴν: «Σειρὴν δὲ ἐστὶ ζῶον ὑπόπτερον μελίσση ἐοικός». (Ζηνοβ., αὐτ. Ἀριστοτέλ., Ζῶων Ἰστ. Θ 27).

51. Maury, Histoire des religions de la Grèce antique, τ. II, σ. 486 ἐν παραβολῇ πρὸς Ὅμηρ. Ὑμν. εἰς Ἑρμῆν 558 κέ.

52. Hahn, Griechische und albanesische Märchen, τ. I, σ. 100.

53. Ἀπολλοδώρ., Α XII 5.6. — Ὁ Μελάμπους λέγεται ὅτι πρῶτος εἰσήγαγε τὴν μαντικὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα (Plin., XXV, I. Ἀπολλοδώρ., Β β' 3· πρβλ. Ἡροδότ., Β 49. Παυσαν., Η ιη' 3) ὅπερ ἐνισχύει τὴν γνώμην μας περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς οἰωνοσκοπίας.

ὥς δὲ νομίζομεν ἢ οἰωνοσκοπικὴ προῆλθε τὸ κατ' ἀρχὰς ἐκ τῆς ιδέας ὅτι οἱ μάντιες ἐγίνωσκον τὴν τῶν πτηνῶν γλῶσσαν, καὶ πράγματι οἱ παλαιοὶ μάντιες ἐνομίζοντο κατέχοντες τὸ προτέρημα τοῦτο⁵⁴. τὰ δὲ πτηνὰ ἐνομίζοντο ὥς προγνώριζοντα τὰ κατὰ τοὺς ἀνθρώπους, ἔνεκα ἴσως τῆς ἐν τῷ ἀέρι διαμονῆς των⁵⁵.

Ὁ Ἀλέξανδρος Σούτσος ἐν τῇ Ἱστορίᾳ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως⁵⁶ διηγεῖται περὶ τοῦ Κολοκοτρώνη τὰ ἐξῆς, ἅτινα δυνάμεθα ν' ἀναγάγωμεν εἰς τὴν διὰ περιστερῶν καὶ αἰτῶν οἰωνοσκοπίαν. Ὅταν ἐμελλε νὰ συγκροτηθῇ ἡ μάχη κατὰ τοῦ Δράμαλη, ὁ Κολοκοτρώνης εἶπε περιχαρῆς πρὸς τοὺς στρατιώτας του: Ἡμεῖς θὰ νικήσωμεν! διότι ὑπῆγα νὰ ἐρωτήσω μίαν μάγισσαν, καὶ δὲν τὴν εὔρον, ἀλλ' εἶδον ἐν περιστέρῳ τὸ ὅποιον ἤρχετο κατ' ἐπάνω μου, τὸ ἐτουφέκισα καὶ ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας μου· παρατήρησα καλὰ αὐτὸ καὶ ἀπὸ μερικὰ σημεῖα, τὰ ὅποια εἶδα εἰς τὰ κόκκαλά του, συμπεραίνω ὅτι θὰ νικήσωμεν. Καταβαίνοντας ἀπὸ μίαν ράχιν ἀπήντησα τὴν γραῖαν μάγισσαν· ἀμέσως αὐτὴ μὲ ἀνεγνώρισε. — Γέρο-Κολοκοτρώνη, μοῦ εἶπεν, εἶναι τώρα κάμποσες ἡμέρες ποῦ βλέπω αἰετοὺς νὰ τριγυρίζουν τὴν καλύβην μου καὶ νὰ ζητοῦν αἷμα. Πήγαινε ὅπου σὲ φωτίσει ὁ Θεός· καὶ σὲ ἄπιστοι θὰ καταστραφοῦν.

Οἰωνοί

Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω, ὁ λαὸς ἐξάγει προγνώστικα ἐκ πολλῶν ἄλλων ἀντικειμένων⁵⁷, ὧν τὴν πρώτην θέσιν κατέχουσιν, ὅπως παρ' ἅπασιν τοῖς λαοῖς συμβαίνει, τὰ ἑκτακτα φυσικὰ φαινόμενα.

Πολλαχοῦ τῶν δημοτικῶν ᾠσμάτων τὰ μεγάλα δυστυχήματα, τοὺς θανάτους ἀνδρείων κλεφτῶν καὶ ἀρματωλῶν ἐπιστημῶν, προμηνύουσιν ὁ θρηνώδης γογγυσμὸς τῶν πευκῶν εἰς τὰ προσφιλεῖς λημέρια των, καὶ ἀσυνήθης χειμῶν κατὰ τὸ θέρος:

*Ποτὲ δὲν ἐθυμώμουνα τὸν Μάη νὰ χιονίζη,
τὸ Μάη καὶ τὸ θεριστὴ κι' ὄλον τὸν ἄλωνάρη...*⁵⁸

54. Ὡς ὁ Μελάμπους, ὁ Τειρεσίας, ὁ Πολύιδος κλπ.

55. Ἐν τοῖς παραμυθίοις τὰ πτηνὰ προλέγουσι διάφορα συμβεβηκότα (Hahn, τ. I, σ. 57. 121. 138 καὶ ἐν πολλοῖς ἀνεκδότοις) ἢ ἀναγγέλλουσι συναγόμενα ὑπὸ τοῦ ἀρχηγοῦ των πολλὰ ἄγνωστα τοῖς ἀνθρώποις (Hahn, τ. I, σ. 185· τ. II, σ. 284 κλπ.). Ἀνθρώποι πολλαχοῦ ἀναφέρονται γνωρίζοντες τὴν γλῶσσαν τῶν πτηνῶν (Hahn, τ. I, σ. 218. 236) ὅπως εἰς τὰ ἀραβικὰ καὶ πολλὰ σλαβικὰ παραμύθια (Chodzko, Contes Slaves, σ. 78 σημ.). Ἀνώνυμὸς τις Κωνσταντινουπόλεως τῆς 18^{ης} ἑκατονταετηρίδος ἐν ποιηματικῷ περὶ ζώων ἰδιότητος λέγει ὅτι «οἱ Ἰνδοὶ ἐσθίωντες τὴν τῶν δρακόντων καρδίαν, ἣ τὸ ἥπαρ νοοῦσι τί τὰ ἄλογα ζῶα φθέγγονται» (Ev Mathiae, Varia Graeca, Mosc. 1800, σ. 27).

56. Al. Soutzo, Hist. de la révolution Grecque, σ. 226.

57. Guys, Voyage littéraire en Grèce, τ. I, σ. 148: «Les Grecs tirent encore des présages de mille choses que le hasard produit» καὶ ἐκ τούτου H. Mathieu, La Turquie et ses différents peuples, τ. II, σ. 109.

58. Marcellus, Chants du peuple en Grèce, τ. I, σ. 104. Passow, Carm. popul., σ. 179.

καὶ ἐν ἐτέρῳ ᾄσματι:

Μᾶς πῆρ' ἡ μέρα κ' ἡ αὐγή, μᾶς πῆρε μεσημέρι
καὶ ποῦ νὰ λημεριάσωμε, νὰ κάνωμε λημέρι;
Πέρα σ' ἐκεῖνο τὸ βουνὸ καὶ στὴ ψηλὴ ραχοῦλα,
πῶχει τὰ πεῦκα τὰ ψηλὰ καὶ τὰ νερὰ τὰ κρύα.
Τὸ λόγο δὲν ἀπόσωσε, τὸ λόγο δὲν ἀπόειπε
ἀκούει τὰ πεῦκα ποῦ βογγοῦν καὶ τὶς ὄξειές ποῦ τρίζουν...⁵⁹

κακὸν σημεῖον, διότι τὴν αὐτὴν ἡμέραν ἐφονεύθη· καὶ
Σηκώνομαι μιὰ χαραυγὴ ὁ μαῦρος ἀπ' τὸν ὕπνο,
πέρνω νερὸ καὶ νίβομαι, μαντῆλι καὶ σφουγγιῶμαι.
Ἄκω τὰ δένδρα καὶ βροντοῦν καὶ τὶς ὄξειές καὶ τρίζουν,
καὶ τὰ λημέρια τῶν κλεφτῶν καὶ βαρυναστενάζουν.
Ἐκατσα καὶ τὶς ρώτησα γλυκὰ σὰν τὴν μητέρα.
— Τ' ἔχειτ' ὄξειές, ποῦ χλίβεστε, λημέρια ποῦ βογγᾶτε;
Κ' ἐκεῖνα μ' ἀπεκρίθηκαν βαρυναστεναγμένα:
— Ἐχάσαμε τὴν κλεφτουργιά, τὸν Κώστα τὸ λεβέντη....⁶⁰

Ἄλλοτε ἡ σελήνη ἦ τὰ ἄστρα ἀνατέλλουσι πορφυρᾷ, ὡς ἐν αἵματι ἐμβεβαπτι-
σμένα, μεγίστας συμφοράς, φόνους καὶ αἱματὰ εἰς τὰ ἔθνη προαναγγέλλοντα⁶¹.

Ὁ ἥλιος, λέγει δημοτικόν τι ᾄσμα⁶²:

Ὁ ἥλιος ἐσκοτεινίασε καὶ τὸ φεγγάρι ἐχάθη,
καὶ ὁ καθαρὸς αὐγερινός⁶³ ἐβλήθη αἱματωμένος.

Τὸ αἷμα ἦ τὸ χρῶμα αὐτοῦ ἐπὶ γνωστῶν ἀντικειμένων φαινόμενον, ἐπίσης εἶ-
ναι προμήνυμα μεγάλων δυστυχημάτων· τὴν ἰδέαν ταύτην εὐρίσκομεν παρ'
Ὁμήρῳ⁶⁴ καὶ παρὰ τῷ Ὅσσιανῳ. «Βάρδοι, λέγει οὗτος ἐν τῷ ποιήματί του

59. Ζαμπελ., ᾄσματ., δημοτ. τῆς Ἑλλάδος, σ. 637. Passow, σ. 100.

60. Passow, σ. 126.

61. Πρβλ. Ἀριστ. Βαλαωρίτου, Ἡ Κυρά Φροσύνη, σ. 2-3 (ἔκδ. Κερκύρας 1859)
ἢ 32-33 (ἔκδ. Π. Λάμπρου 1868).

TAXIP. Ἐπρόβαλεν... (τὸ φεγγάρι)· εἶναι θολὸ καὶ κόκκινο σὰν αἷμα.

Σύγνεφα μαῦρα καὶ βαρεῖα ἀναιβοκαταιβαίνουν
καὶ φεύγουν σὰ φαντάσματα. Ὁ ἄνεμος τὰ σπρώχνει
καὶ τὰ σωρεύει ἀπάνω του μὲ λύσσα, μὲ μανία·
ὡσάν ἀέρια κύματα, τὸ δέρνουν, τὸ χτυποῦνε,
καὶ λὲς πῶς θὰ τὸ πνίξουνε καὶ λὲς πῶς θὰ τὸ σβύσουν.
Πυκνὴ θολοῦρ' ἀπ' τὰ βουνά, Βιζήρη μου, τοῦ Πίνδου
ἀπλόνεται στὸν οὐρανό, κ' ἐσκέπασε τ' ἀστέρια.
Τὶ σάβανο κατάμαυρο! τί νύχτα! τί τρομάρα!

ΑΛΗΣ. Σὲ σκιάζουνε τὰ σύγνεφα, σὲ σκιάζει τὸ φεγγάρι,
γιατί τὸ βλέπεις κόκκινο, τὸ βλέπεις ματωμένο: κλπ.

62. Χασιώτου, Συλλογὴ τῶν κατὰ τὴν Ἑπειρον δημ. ᾄσμάτων, σ. 105. Οἱ δύο στίχοι
οὗτοι εἰρηνταὶ παρηλλαγμένοι ἐπὶ ἄλλης σημασίας καὶ ἐν ἐτέρῳ ᾄσματι (Passow, σ. 31).

63. Ἐωσφόρος, Lucifer.

64. Παρ' Ὁμήρῳ μνημονεύεται βροχὴ ἐξ αἵματος ὡς ἀπαίσιος οἰωνός (Ἰλιάδ. Α 52-55. Π 459) ἡ δὲ δοξασία αὕτη ἀπαντᾷ καὶ παρ' Ἰνδοῖς (Βαλαβαράτα, βιβλ. VI, κεφ. β' § 17 καὶ σημειώ-
σιν Γαλανοῦ αὐτόθι).

Κομλάθ καὶ Κονθόνα⁶⁵, Βάρδοι τῶν ἐπελευσομένων αἰώνων χύνετε πάντοτε δάκρυα, ἀναμνησκόμενοι τοῦ Κομλάθ. Προώρας κατέβη εἰς τὸν τάφον, καὶ ἡ θλίψις ἐπεχύθη ἐπὶ τῆς Μόρας. Ἡ μήτηρ του παρετήρησε τὴν εἰς τὸν τοῖχον ἀσπίδα αὐτοῦ, καὶ τὴν εἶδεν αἱματόφυρτον· ἐννόησε τότε ὅτι τὸ τέκνον της δὲν ὑπῆρχε πλέον, καὶ ἡ Μόρα ἀντήχησεν ἐκ τῶν ὀδυνηρῶν αὐτῆς κραυγῶν».

Προσέτι ἀπαίσιτοι οἰωνοὶ θεωροῦνται οἱ τῶν δοκῶν τῆς οἰκίας τριγμοί, ἢ ἡ φθορὰ μέρους τινὸς αὐτῆς. Οὕτως ἐν δημοτικῷ τινι μοιρολογίῳ Μάνης χήρα τις λέγει ὅτι ἐκ τοιούτων συμβάντων προεμάντευσε τὸν τοῦ συζύγου της θάνατον.

*Ἀρφάνη Ρήγα καὶ Πασχιά,
ἀναταράχτηκι ὁ ὄντας
καὶ πέσασι τὰ γυαλικά!*⁶⁶

Ὅμοια καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐπιστεῦοντο, ὡς ἐξάγομεν ἐκ τῶν ἐξῆς παλαιοῦ τινος συναξαρίου: «Καὶ γνωστικῶν κληδονισμοὺς καὶ φωνὴν τρισμοῦ παντὸς ξύλου, καὶ λίθου καὶ νεκρῶν ἐν τάφοις καὶ θύρῶν ψόφους καὶ παλμοὺς μελῶν»⁶⁷.

Τὰ ζῶα, ἅτινα θεωροῦνται ὡς ἔχοντα τὸ πλέονέκτημα τοῦ προγινώσκειν τὰ μέλλοντα, κλαίουσιν ἐνίοτε, κατὰ τὰ δημοτικὰ ἄσματα, καὶ λυποῦνται δι' ἐπικείμενας τοῖς κυρίοις των συμφοράς.

*Ὦνταν ἐκαβαλλίκευε ἔκλαιε τ' ἄλλογ' τοῦ
καὶ τότες τὸ ἐγνώρισε πῶς εἶν' ὁ θάνατός του*⁶⁸

λέγει περὶ τινος κλέφτου δημοτικόν τι ἄσμα, ἀνακαλοῦν ἡμῖν τοὺς ἐπομένους τοῦ Ὁμήρου στίχους:

ὥς μένον (ἵπποι) ἀσφαλέως περικαλλέα δίφρον ἔχοντες,
οὐδεὶ ἐνισκύψαντε καρῆατα· δάκρυα δέ σφιν
θερμὰ κατὰ βλεφάρων χαμάδις ῥέε μυρομένοισιν ἡνιόχοιο πόθῳ.⁶⁹

Παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἰνδοῖς, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς Ἀραβί, οἱ ἵπποι εἰσὶν ἀχώριστοι ἀπὸ τῶν ἡρώων ἐπιβατῶν των, διὰ τοῦτο καὶ δάκρυα θαλερὰ χέουσιν, ὅταν τὸν θάνατον τοῦ κυρίου των προμαντεύωσιν ἐπικείμενον⁷⁰. Καὶ ἐν τῇ γερμανικῇ μυθολογίᾳ οἱ ἵπποι συμερίζονται τὰ αἰσθήματα τῶν ἵππευόντων αὐτοῦς, χαίροντες μὲν ἐπὶ τοῖς εὐτυχήμασι, κλαίοντες δὲ ἐν ταῖς ἀτυ-

65. Ossian, Traduction Christian., Paris 1868, σ. 96.

66. Ν. Γ. Πολίτης ἐν Πανδώρα, τ. XX, σ. 343.

67. Bolland. Acta sanctorum, Septemb., τ. VII, σ. 222.

68. Pashley, Travels in Crete, τ. II, σ. 144.

69. Ἰλιάδ. P 436. Πρβλ. Vergil., Aen. XI 90. Propert. III 34. 37. Sueton., Cas., 81. Isidor., Origin. I β' I. 43.

70. Ad. Schlieben, Die Pferde des Alterthums, 1867, σ. 13. Ritter, Erdkunde, τ. V, σ. 898.

χίαις⁷¹. Ἄλλοτε οἱ ἵπποι χρεμετίζουν, ἡ σπάθη ραγίζει, ὁ δὲ ἥρωες τοῦ δημοτικοῦ ἔσματος, ἐκ τούτων εἰδοποιούμενος, τρέχει εἰς τὴν οἰκίαν του, ἐνθα ἐπρόκειτο οἰκογενειακὴ νὰ τῷ συμβῇ δυστυχία⁷².

Εἰς τὰς ἰδέας ταύτας ἀναφερόμενος καὶ ὁ Κρῆς ποιητὴς τῆς ΙΣΤ' ἢ ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος Νικόλαος Δριμυτικὸς ποιεῖ ἐν τῇ *Εὐμορφῇ βοσκοπούλα* τὸν βοσκὸν λέγοντα:

Μόν' ἔπessa καὶ ράγη τὸ σπαθί μου,
καὶ γιάγυρα εἰς τὴν ἀποστροφὴν μου.
Κ' ἔσυρε τρεῖς φωνές, καὶ ζύπασέ με,
ὅταν γλυκὰ κοιμούμουν ζύπνησέ με.
Κ' ἦρθαν κακὰ σκυλιὰ ὥσ' ἀν πνιγάρου,
νὰ φάγουσι τ' ἀρνί μου τὸ πουλιάρη.
Ἐγροίκουν ἀπ' τὰ δάση της νὰ κλαίγῃ,
ἡ καθαρένια βρύσι νὰ μοῦ λέγῃ
Τὸ πῶς ἡ ἀρρωστία, κ' ἡ ἀργητὰ μου,
κάρβουνα θὲ νὰ βάλουν στὴ καρδιά μου⁷³.

Καὶ πράγματι, λέγει ὁ ποιητὴς, ὅτι ἐφοβεῖτο, εἶχε συμβῇ· ἡ βοσκοπούλα ἀπέθανεν.

Ἐκτός τούτων ἐξαγοῦσι προσηνίσματα καὶ ἐκ τῶν ἀκουσίων κινήσεων τῶν διαφόρων μελῶν τοῦ σώματος, ὅπως καὶ παρ' ἀρχαίοις συνειθίζετο⁷⁴. Οὐ-

71. Grimm, Deutsche Mythologie, σ. 365, 621. Schlieben, l.c., σ. 68. Encyclopädie d. Kunst. u. Wesen, 7 XX, σ. 364.

72. Πρβλ. Fauriel, τ. II, σ. 140. Ζαμπελ., σ. 724. Passow, σ. 318:

Καθούμουν κ' ἔτρωγα ψωμί μ' ἀρχόντους καὶ μὲ πρώτους
κι' ὁ μαῦρός μου χλημίντρισε, ράισε τὸ σπαθί μου.
Κ' ἐγ' ἀπονοῦς μου τῶνοιωσα, παντρεύουν τὴν καλή μου,
μὲ κάποιον ἄλλον τὴν βλογοῦν, μ' ἄλλον τὴν στεφανώνουν,
παντρεαρραβωνιάζουν τὴν κ' ἐμένα μ' ἀστοχοῦνε.

Ἐπίσης θεωροῦνται ἀπαίσιαι αἱ κλαυθμηραὶ ὕλακαὶ τῶν κυνῶν, οἵτινες ταραττονται καὶ ἀνησυχοῦσιν ὡσάκις ὕλακτοῦσιν οἱ κύνες τὴν νύκτα ἀνευ λόγου, ἢ μᾶλλον ἀπαντῶντες εἰς τοὺς στεναγμοὺς τοῦ κυρίου αὐτῶν κινδυνεύοντος κατὰ τινα κρίσιμον μάχην· οὐ μόνον παρ' Ἑλλήσιν, ἀλλὰ καὶ παρ' Ἀλβανοῖς (Dora d' Istria, Les femmes en Orient, livr. IV, ép. 4)· ἐπίσης καὶ παρὰ τοῖς Ἀνατολίταις, οἵτινες θεωροῦσι τὰς κλαυθμηρὰς τῶν κυνῶν ὕλακάς ὡς θανάτου προμηνύματα (Guys, Voyage en Syrie, 1855, σ. 335).

73. Ν. Δριμυτικοῦ, Ἡ εὐμορφὴ βοσκοπούλα, σ. 18-19 (ἐκδ. Legrand ἐν Collection des monuments pour servir à l' étude de la langue Néo-hellénique, Paris 1869, n° 1).

74. H. Wisgermann, De variis oraculorum generibus apud Graecos, Marburg. 1835, σ. 15. Βλ. καὶ Μανουήλ τοῦ Παλαιολόγου, Περὶ ὀνειράτων ἐν Boissonade, Anecdota Graeca, τ. VI, σ. 246: «Ἀλλὰ καὶ τὸ φθονερὸν τε καὶ πονηρότατον πνεῦμα πολλὰ πολλάκις τῶν ἐσομένων ἐσήμανεν οὐ μόνον ἐν ἐνυπνίοις, ἀλλὰ καὶ οἰωνοῖς τισι καὶ τοῖς τῶν μελῶν ἀπροαιρέτοις κινήμασι καὶ παλμοῖς». — Διὰ τοὺς Εὐρωπαίους τοῦ μεσαίωonos βλ. P. Lacroix (Le bibliophile Jacob), Curiosités des sciences occultes, σ. 263 κέ.

τως ὁ παλμός τοῦ ὄμματος δεικνύει τὴν προσεχῇ συνάντησιν ἀγαπωμένου προσώπου⁷⁵, ὅπως τοῦτο ἐνομιζέτο καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσι⁷⁶, Ρωμαίοις⁷⁷, Ἰνδοῖς⁷⁸ καὶ Γερμανοῖς⁷⁹. Ὁ δὲ τῶν ὠτίων βόμβος δεικνύει ὅτι ἀναφέρουσι τὸ ὄνομα τοῦ ἀκούοντος ἄνθρωποι μακρὰν εὐρισκόμενοι⁸⁰, ὡς ἐπίσης καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσι⁸¹ καὶ Ρωμαίοις⁸² καὶ τοῖς Γερμανοῖς⁸³ ἐπιστεύετο· φαίνεται δὲ ὅτι τοῦτο ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ Πυθαγόρου «ὡς καὶ ὁ πολλακίς ἐμπίπτων τοῖς ὠσὶν ἤχος, φωνὴ τῶν κρειττόνων»⁸⁴ (δαιμόνων), μὲ τὴν ὁποίαν συμφωνεῖ καὶ ἡ ὑπὸ Μανουήλ τοῦ Παλαιολόγου ἐν προηγουμένη σημειώσει⁸⁵ ἀναφερομένη πρόληψις. Πρὸς ἀποτροπὴν δὲ παντὸς ἐνδεχομένου κακοῦ κροταλίζουσι τοὺς δακτύλους παρὰ τὰ βομβοῦντα ὦτα· παραπλήσιον δὲ τι κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλινίου (Nat. Hist. XXVIII, 2) ἐποιοῦν καὶ οἱ Ρωμαῖοι. Καὶ ὁ πταρμός δὲ αἴσια, ὅπως καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις Ἑλλήσι⁸⁶ καὶ τοῖς Γερμανοῖς⁸⁷, προσιωνίζεται⁸⁸.

75. X. Μεγδάνος, ἐνθ' ἀν., σ. 275. Λευκίας, Ἀνατροπὴ κλπ., σ. 22: «τὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἄλμα καὶ νῦν, ὡς καὶ πάλαι, ὅτε μὲν τοῦτο, ὅτε δ' ἐκεῖνο σημαίνειν ἔνιοι νομίζουσιν». Ὁ Βυβιλάκης (Neugriechisches Leben, σ. 24) ἀναφέρει καὶ ἄσμάτιον

τὸ μάτι μου ξενοῦ
κάποιον θὰ ἴδω καὶ μ' ἀγαπᾷ

ὅπου κακῶς παρὰ Passow (Carm. romaniae, σ. 580) φέρεται ξενοῦ.

76. Θεοκρίτ., III 35-36: «Ἄλλεται ὀφθαλμοῖς μου ὁ δεξιός· ἀρὰ γ' ἰδῶ αὐτάν·» βλ. καὶ Ernesti, Ad Callim. Hymn. in Cerer., v. 89. Ὁ Πρῶτος, κατὰ τὸν Δουίδαν, ἔγραψε βιβλίον περὶ παλμικοῦ οἰωνοσματος.

77. Plaut., Pseudol., I ii, 105: «Nisi, quia futurum est, ita supercilium falit» καὶ Scaliger, αὐτ. Dempster., Antiquit. Romae, II 9. Πρβλ. προσέτι καὶ Juvenal., VI 578.

78. Hirzel, Sacuntala, σ. 65. Βλ. καὶ Βαλαβαράταν, βιβλ. I, κεφ. θ' § 91: «Ἐρωμένη τις πεπεισμένη ἐκ τοῦ παλμοῦ τοῦ ἀριστεροῦ ὀφθαλμοῦ, ὡς ἐλεύσεται ὁ ἐραστής κλπ».

79. Grimm, Deutsche Mythologie, τ. II, σ. 1071.

80. Λευκία, Ἀνατροπὴ κλπ., σ. 22: «Ὁ κοινὸς τῶν νῦν Ἑλλήνων ὄχλος, ὅτε τὰ ὠτία βομβεῖ σημεῖον τοῦτο εἶναι ὑπολαμβάνουσιν, ὡς αὐτῶν ἀπόντες τινὲς μέμνηνται». Πρβλ. Καραγιάννη, Δεισιδαιμονίας δοκίμιον, τ. I, σ. 133: «Ὅταν τὰ ὦτά μας βομβῶσι, πιστεύομεν ὅτι θ' ἀκούσωμέν τι λόγου ἀξίου».

81. Λουκιαν., Ἑταιρ. Διάλογοι IX 2: «Ἡ που, ὦ Παρμενίων, ἐβόμβει τὰ ὦτα ὑμῖν; αἶψά γὰρ ἐμνήνητο ἡ κεκτημένη μετὰ δακρύων».

82. Plin., Hist. Nat. XXVIII 2. Fronton., καὶ Marc. Aurel. Epistol., éd. Mai, lib. II V.

83. Grimm, Deutsche Mythologie, τ. II, σ. 1071.

84. Αἰλιαν., Ποικίλ. Ἱστορ. IV 17.

85. Βλ. σ. 1101, σημ. 2.

86. Ὀδυσσ. ρ 541. Θεοκρίτ., J' 96 ιη' 16. Ξενοφῶντος, Κύρ. Ἀνάβ. III β' 9. Ἀριστοτέλ., Προβλημ. ΑΓ 7. Πρβλ. IE 33. Propert., II el, 2v, 33 sq. Cf. G. Leopardi, Saggio sopra gli errori popolari degli antichi, 1848, σ. 73-84, κεφ. VI.

87. Grimm, Deutsche Mythologie, τ. II, σ. 1070.

88. Λευκία, Ἀνατροπὴ κλπ., σ. 22: «Τὸν πταρμόν καὶ οἱ καθ' ἡμᾶς ἰδιωτικοὶ Ἕλληνες, ὡς καὶ οἱ πάλαι, σημεῖον διάφορα φοιβάζον ὑπάρχειν οἴονται· ἦν γάρ, διηγήσεως περὶ τινος πράγματος γιγνομένης, πτάρη τις, τοῦτο κύρῳσιν τῶν λεγομένων, ὅτι ἀληθὴ εἰσιν, ὑπάρχειν δοξάζουσιν».

Ἐπίσης ἐξάγουσι μαντεύματα ἐκ τῶν κατὰ τύχην προφερομένων λόγων, πρὸ πάντων ὑπὸ παιδίων⁸⁹, διότι ὡς ἄθῶα ἔνεκα τῆς ἡλικίας των ἀγαπῶνται πλειότερον παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ἡ δὲ συνήθεια αὕτη φαίνεται παραμείνασα ἐξ ἀρχαιοτάτης ἐποχῆς⁹⁰. Συγγενὴς ταύτη εἶναι καὶ ἡ πρόληψις, καθ' ἣν κακοὶ λόγοι ἀποφέρουσι δυστυχήματα. *Κακομελέτα κ' ἔρχεται* λέγει μία κοινὴ παροιμία· καὶ εἰς αὐτὴν νομίζομεν τὴν ἰδέαν ἀναφέρεται χωρίον τι τοῦ Αἰσχύλου⁹¹.

Οἱ ἐρῶντες θέλοντες νὰ μάθωσιν, ἂν ἀνταγαπῶνται, συσφίγγουσιν εἰς σχῆμα γρόνθου τὴν χεῖρα, σχηματίζοντες κύκλον διὰ τοῦ λιχανοῦ καὶ τοῦ ἀντίχειρος, ἐφ' οὗ θέτουσι φύλλον ρόδου ἢ μήκωνος, ὅπερ διὰ τῆς παλάμης τῆς ἐτέρας χειρὸς κτυπῶσι· καὶ ἂν μὲν τὸ φύλλον μετὰ κρότου διαρραγῇ, τοῦτο θεωρεῖται ὡς σημεῖον ὅτι ἔρως ἐκατέρωθεν ὑπάρχει· ἂν δὲ ἀποψητεῖ, εἶναι σημεῖον ὅτι ὁ χρηστηριαζόμενος δὲν ἀνταγαπᾶται⁹². Ὁμοία συνήθεια ἐπεκράτει καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις. Γνωστοὶ οἱ τοῦ Θεοκρίτου στίχοι:

Ἐγνων πρᾶν, ὅκα μοι μεμναμένῳ, εἰ φιλέεις με,
οὐδὲ τὸ τηλεφίλον ποτεμάξατο τὸ πλατάγημα,
ἀλλ' αὐτῶς ὁμαλῶ ποτὶ πάχεος ἐξεμαράνθη⁹³.

89. Βλ. καὶ Guys, Voyage littéraire en Grèce, τ. I, σ. 149.

90. Βλ. Ὀδυσσ. υ 100-120. Πρβλ. Περικλ. IX ια' 5: «μαντική καθέστηκεν αὐτόθι ἀπὸ κληδόνων». Ἡροδότ., Ε 72. Θ 90. Εὐνοφώντ., Κύρ. Ἀνάβ., Α η' 16. Cicer., De Divinat. I 45. Βλ. καὶ Μιχ. Γλυκὺ, Χρονικόν, σ. 364 Bekker.

91. Αἰσχύλ., Ἀγαμέμν. 683.

92. Πρβλ. Guys, αὐτ., τ. I, σ. 228: «On ôlie aussi les feuilles de rose, et des pavots en forme de petites vessies pour les faire claquer sur le front, et par le bruit qu'elles font, un amoureux juge qu'il est payé de retour». Γ. Παλιτοκρίτου, Ἀρχαιολογία Ἑλληνική, 1815, τ. II, σ. 192: «Τὸ αὐτὸ γίνεται καὶ τὴν σήμερον ἀπὸ τῶν παιδίων μὲ τὰ φύλλα τῆς παπαρούνας, ὅμως ἐπ' αἰσχροῦ ἐννοεῖται ἢ τοῦ παιγνιδίου πρᾶξις. Εἰς τοῦτο ἀναφέρεται καὶ ἡ θλίψις τῶν κοκκάλων τῶν ὀπωρικῶν, ὅσον κεράσων, δαμασκήνων, καὶ ἄλλων, ἐν οἷς οἱ παῖδες τρώγοντες τοὺς καρποὺς θλίβουσι τὰ κόκκαλα μετὰ τῶν δύο πρώτων δακτύλων τῆς δεξιᾶς, ὥστε ὑπερπηδῶσι μακράν». Βλ. καὶ Bybilakis, Neugriechisches Leben, σ. 22. Λευκία, Ἀνατροπή, σ. 20. Ν. Γ. Πολίτης ἐν Πανδώρα, τ. XVIII (1867-68), σ. 158. Dora d' Istria, Αἱ γυναῖκες ἐν τῇ Ἀνατολῇ, βιβλ. V, ἐπιστ. 6, τ. I, σ. 332: «Ποσάκις εἶδον Ἑλληνίδας καὶ Δακίδας σοβαρῶς κτυπῶσας φύλλον τι ρόδου ἐπὶ τῆς παλάμης καὶ χαιρούσας ὅτε ἐπλατάγει, διότι τοῦτο ἐδήλου εὐλικρίνειαν τῶν ἐρωμένων».

93. Θεοκρίτ., III 28. Ἀνθολογ. Ἑλλην. V 296: «Ἐξ ὅτε τηλεφίλου πλαταγήματος ἤχετα βόμβος γαστέρα μαντῶου μάξατο κισσυβίου, ἔγνων ὡς φιλέεις με...» Πολυδεύκ., θ' 127: «Τὰ τοῦ τηλεφίλου καλουμένου φύλλα ἐπὶ τοὺς πρώτους δύο τῆς λαιᾶς δακτύλους εἰς κύκλον συμβληθέντας ἐπιθέντες, τῷ κοίλῳ τῆς ἐτέρας χειρὸς ἐπικρούσαντες, εἰ κτύπον ποιήσειεν εὐκροτον ὑποσχισθὲν τῇ πληγῇ τὸ φύλλον, μεμνησθαι τοὺς ἐρωμένους αὐτῶν ὑπελάμβανον». Σοῦτδ., λ. Πλαταγώνιον. Ἡσύχ., λ. Τηλέφιλον. Σχολιαστὴς Θεοκρίτ. Γ 28: «Ἀναλαμβάνεται παρὰ τῶν ἐρώντων τὸ τηλεφίλον, καὶ πληττόμενον εἰ ψόφον ἀπετέλει, ἐδίδου αὐτοῖς σημειοῦσθαι, ὅτι ἀντερῶνται ὑπὸ τῶν ἐρωμένων· εἰ δ' οὐκ ἀπετέλει ὅτι μισοῦνται... οὐ μόνον δὲ ἐπὶ τὰς χεῖρας τὸ τηλεφίλον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὸν ὄμον τιθέντες, ἢ τὸν καρπὸν, ἐπικρούουσι· καὶ ἂν μὲν ἐρυθρὸν γένηται, καλοῦντες αὐτὸ ρόδιον, νομίζουσιν ἀγαπᾶσθαι ὑπὸ τῶν ἐρωμένων· τοῦ χρωτὸς δ' ἐμπρησθέντος, ἢ ἐλκωθέντος μισεῖσθαι, (ἐσθ' ὅτε καὶ ἐπὶ τὸν πῆχυν ἀπεπειρῶντο τοῦ ψόφου... τινὲς τῶν ἐρωτικῶν τὸ τηλεφίλον ἐπὶ τὸν ὄμον τιθέντες)». Βλ. καὶ Σχόλ. εἰς Θεόκρ. ΙΑ 56-57. Βλ. καὶ Potter., Archaeol. libr. II, τ. I, σ. 765. Harles, Ad Theocrit., II 29, Lipsiae 1780, σ. 62.

Ἡ δὲ χαρίεσσα εὐρωπαϊκὴ συνήθεια τοῦ ἀποφυλλίζειν τὸ ἄνθος μαργαρίταν, καὶ θεωρεῖν τοῦτο ἔρωτος μαντεῖον, ἐπικρατεῖ καὶ παρ' ἡμῖν· οἱ ἐρῶντες ἀποφυλλίζουνσι μολόχης ἄνθη συνήθως, ἐν δὲ ταῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου πελάγους τὸ ἄνθος τὸ καλούμενον διὰ τοῦτο *μάγισσα*· ἐρωτῶσι δὲ ἀνὰ πᾶν ἐκκοπτόμενον πέταλον τοῦ ἄνθους *μ' ἀγαπᾷ, δὲν μ' ἀγαπᾷ*, καὶ θεωροῦσιν ὡς ἀποκρισιν τοῦ μαντείου τὴν λέξιν, ἣν προφέρουσι τὸ ὕστατον τοῦ ἄνθους πέταλον ἐκκόπτοντες.

Παρατηροῦνται ὡσαύτως τὰ ἀπαντῶντα πρόσωπα κατὰ τὴν ἐκ τῆς οἰκίας ἐξοδον, ὡς καὶ τοῦτο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις ἐγένετο⁹⁴. ἂν ἐκεῖνος δὲν ἀπῆντησαν εἶναι *σημειωμένος*, ἥτοι μὴ ἀρτιμελής, κακὴν τὴν τῆς ἡμέρας ἐκβασιν προοιωνίζονται⁹⁵. πρὸ πάντων δὲ παρατηροῦνται ταῦτα κατὰ τὴν πρώτην ἐκάστου μηνὸς ἢ τοῦ ἔτους, ὅπως καὶ οἱ Ἀλβανοὶ ποιοῦσι κατὰ τὴν πρώτην Σεπτεμβρίου⁹⁶, ὅτε τὸ ἔτος των ἄρχεται, οἱ Τοῦρκοι τὴν πρώτην ἐκάστου μηνὸς καὶ εὐθὺς ὡς ἴδωσι τὴν νέαν σελήνην⁹⁷, οἱ ἀρχαῖοι Ρωμαῖοι⁹⁸ καὶ οἱ Βλάχοι⁹⁹. Τῆς δοξασίας ταύτης ἵχνη ἀνευρίσκομεν ἐν τῇ ἐποχῇ τῶν Βυζαντινῶν. «Εἰθιστοὺν, λέγει ὁ Βαλσαμών¹⁰⁰, Ἰουδαίοις καὶ Ἑλλήσιν ἐορτάζειν τῆνικαῦτα (κατὰ

94. Ξενοφῶντ., Ἀπομνημ., Α α'. Ἀριστοφ., Βάτραχ. 195: «Οἱμοι κακοδαίμων, τῷ ξυνέτυχον ἐξιόν;» καὶ Σχόλ. εἰς Ἀριστοφάν., Ὀρνιθ. 721. Πρβλ. Θεοφράστ., Χαρακτ. 16: «μαϊνόμενόν τε ἰδὼν ἢ ἐπιληπτικὸν φράσαι εἰς κόλπον πτόσαι».

95. Ἐκ τούτου καὶ αἱ παροιμίαι:

Ξανθοῦ ποτὲ σου μὴν πουλῆς μῆτε καὶ ν' ἀγοράζης
κι' ἂν ἔλθῃ καὶ στὸ σπίτι σου μὲ μιᾶς νὰ τοὺ ἀγοράζης
(Βενιζέλλ., Παροιμ., σ. 173) καί:

Ἀπ' ἀστραπῇ κι' ἀπὸ βροντῇ, ἀπὸ βροχῇ καὶ χιόνι
ἀπὸ καμπούρη καὶ σπανὸ ὁ Θεὸς νὰ σὲ γλυτώνῃ.

(Αὐτ., σ. 22) καί:

Ἀπὸ σπανὸν ἄνδρα καὶ μαλλιάρη γυναῖκα μακρὰ τὰ ροῦχά σου.

(Αὐτ., σ. 26). Ἐν τινι παραμυθίῳ ἢ μήτηρ παραγγέλλει εἰς τὸ τέκνον της μέλλον νὰ ἀποδημήσῃ, ὅπως ἐπιστρέψῃ, ἂν καθ' ὁδὸν συναντήσῃ σπανόν· ἐπειδὴ δὲ τοῦτο δὲν ἐτήρησε τὴν παραγγελίαν ταύτην τῆς μητρός του πολλὰ ὑπὸ τοῦ σπανοῦ πάσχει (Νεοελλην. Ἀνάλεκτα Ι, σ. 46).

96. Hahn, Albanesische Studien, τ. Ι, σ. 154. Διὰ τοὺς Ἕλληνας πρβλ. Ricaut, Histoire de l' église grecque, 1710, σ. 145: «Les Grecs commencent leur année, le premier jour de Septembre, qu' ils consacrent à leur divertissement, se figurant que toute l' année sera heureuse, si on a de la gayté dans ces commencements. Ils festent donc le premier jour de Septembre, bien qu' il n' est dédié à aucun Saint».

97. Voutier, Mémoires sur la guerre actuelle de la Grèce, 1823, σ. 10: «Si la première personne qu' ils rencontrent est un borgne, un boiteux, un fou etc, ils rentrent chez eux, et ne sortent plus, à moins que le sort, de nouveau consulté, ne leur ait promis d' autre part un bon succès». Guys, Voyage en Syrie, σ. 334-335.

98. Sueton., August. 92.

99. Schott, Walachische Märchen, σ. 301.

100. Βαλσαμών, εἰς ξε' κανόνα τῆς ἐν Τρούλλῳ συνόδου, ἐν Συντάγματι Ράλλη καὶ Ποτλῆ, τ. ΙΙ, σ. 458. Βλ. καὶ Ματθ. Βλάσταριν, αὐτ., τ. VI, σ. 244. Τὴν συνήθειαν ταύτην ἀντικατέστησεν, ὡς ἐκ τοῦ χωρίου τοῦ Βαλσαμῶνος βλέπομεν, ὁ μέχρι τοῦ νῦν κατὰ τὰς ἀρχιμηνίας τελούμενος εἰς τὰς οἰκίας ἀγιασμός.

τάς πρώτας τῶν μηνῶν ἡμέρας) καὶ γονυκλιτεῖν, ὥς ἂν τὸ μηνιαῖον διάστημα εὐτυχῶς διέλθωσιν.... ἡ μὲν τῆς νουμηνίας ἑορτὴ πρὸ ἀμνημονεύτων χρόνων ἐσχόλασε, καὶ ἀντὶ ταύτης, Θεοῦ χάριτι, ἱλαστήριοι εὐχαὶ πρὸς Θεὸν καὶ ἁγισμοὶ ἐπ' ἐκκλησίας παρὰ τοῦ πιστοῦ λαοῦ γίνονται καθ' ἐκάστην ἀρχιμηνίαν, καὶ ὕδασιν εὐλογίας οὐκ ἀντιλογίας χριόμεθα». Κατὰ τὸν αὐτὸν συγγραφέα ἐώρταζον οἱ Βυζαντινοὶ τὰς Καλάνδας, διότι ἐνόμιζον «μετ' εὐθυμίας τὸν δόλον διελθεῖν αὐτοὺς ἐνιαυτόν, ἂν ἐν τῇ καταρχῇ αὐτοῦ πανηγυρίσωσιν»¹⁰¹.

Εἰς τοὺς εἰς πόλεμον ἀπερχομένους ἡ συνάντησις λαγωῦ θεωρεῖται ἀπαίσιος οἰωνός¹⁰², ὥς ἐνομίζετο καὶ παρὰ Γερμανοῖς καὶ τοῖς Ἑλλησι, οἵτινες καὶ παροιμίαν ἐκ τούτου ἐποίησαν: *φανεῖς ὁ λαγὼς δυστυχεῖς ποιεῖ τρίβους*¹⁰³.

Κατὰ τὸν μεσαῖωνα ἡ συνάντησις ἱερέως ἢ παρθένου κακὰ προεμήνυε¹⁰⁴. παρ' ἡμῖν ἐκτὸς τούτου ὅταν ἐν τῷ αὐτῷ πλοίῳ ἐπιβαίνῃ καὶ ἱερεὺς οἱ λοιποὶ ἄφευκτον θεωροῦσι τὴν τρικυμίαν¹⁰⁵. διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν καὶ οἱ Γάλλοι ναῦται τοὺς συμπλέοντας ἱερεῖς *figures de vent debout* καλοῦσι¹⁰⁶.

Προσέτι θεωρεῖται κακὸς οἰωνός, ἂν χυθῇ οἶνος εἰς τὴν οἰκίαν, ἐν ᾧ τοὺν ἀντίον εἶναι σημεῖον ἀφθονίας ἢ χύσις ἐλαίου. Ὅμοια ἐπίστευον καὶ οἱ ἀρχαῖοι Γάλλοι. Κατὰ τὴν τελετὴν τῆς στέψεως τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Φιλίππου Αὐγούστου (1181 μ.Χ.) συνέβη, ὥς διηγεῖται χρονογράφος τις ὁ Rigord, νὰ θραυσθῶσι τρεῖς ἐπικρεμμένοι κανδήλαι, καὶ τὸ περιεχόμενον ἐν αὐταῖς ἔλαιον νὰ χυθῇ ἐπὶ τῶν μετώπων τῶν βασιλέων «ὥς σημεῖον τῆς ἀφθονίας τῶν δώρων, ἅτινα τὸ ἅγιον πνεῦμα ἐπέδαψίλευσεν αὐτοῖς ἀπὸ τοῦ ὕψους τῶν οὐρανῶν»¹⁰⁷.

Τελευτῶντες τὸν περὶ οἰωνῶν λόγον παραθέτομεν ἀνέκδοτόν τι μοιρολόγιον Μάνης, ἐν ᾧ ἡ ἀδελφὴ τοῦ Καλοπρόθαρου διηγεῖται τὰ προμηνύματα, ἅτινα τὸν θάνατον αὐτοῦ τῇ ἀνήγγελλον.

*Μιὰ σκόλη καὶ μιὰ Κεργιακὴ
καὶ τὴν ἄγια τὴ Λαμπρὴ,
ἔρριχνα τὴ τυρόπιττες,*

101. Βάλαμων, αὐτ., σ. 450.

102. Φωτάκου, Ἀπομνημονεύματα περὶ τῆς Ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως, σ. 133-134.

103. Σουῖδας. — Ἀστραμψύχου, Ὀνειροκριτικὸν ἐν τῇ ἐκδόσει Ἀρτεμιδώρου ὑπὸ Rigaltii, 1603, σ. 9 δις.

104. Grimm, Deutsche Mythologie, τ. II, σ. 1077-1078. Thiers, Traité des superstitions selon l' Ecriture sainte, τ. I, σ. 208 κέ (Paris 1692).

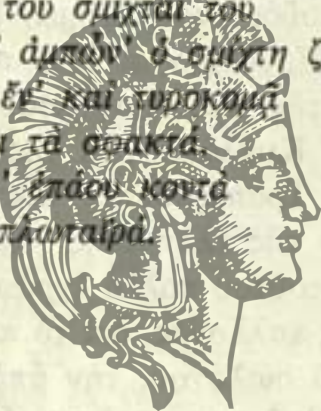
105. Πρβλ. καὶ Κομποθέκρας, Ὁ ἀληθὴς βίος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, 1866, σ. 27: «Τινὲς τὴν σήμερον ἂν ἀπαντήσωσιν ἱερέα δυσαρεστοῦνται ἢ πράττουσιν αἰσχρά τινα, ἵνα μὴ τοὺς βλάβῃ τὸ ἀπάντημα». Ἰω. Φιλήμονος, Δοκίμιον ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας, 1834, σ. 219: «Τί δύναται νὰ στοχασθῇ τις, ὅταν ἐνθυμηθῇ τὸν Ὀδυσσεῆ Ἀνδρουτσον καὶ πολλοὺς ὄπλαρχηγοὺς πιστεύοντας (καὶ ἐκδικουμένους ἐνίοτε) ὡς κάκιστον οἰωνὸν τὴν καθ' ὁδὸν συνάντησίν των μὲ παπᾶν (ιερέα), ὅτε διευθύνοντο εἰς τι μέρος, καὶ μάλιστα ὅτε ἐξεστράτευον».

106. Pavie ἐν Revue des deux Mondes, 1851, τ. IX σ. 1130.

107. Vie de Philippe Auguste ἐν Collection Guizot, τ. XI, σ. 20.

κι' ὄλο κομμαῖτα βγαίνασι·
 ἐμίληζα τ' ἀφέντη μου,
 καὶ τοῦ χρυσοῦ μου πεθεροῦ.
 — Για δὲ μὲ λές, ἀφέντη μου,
 ποῦ ρίχνω τὴ τυρόπιττες,
 κι' ὄλο κομμαῖτα βγαίνουνσι;
 — Νύφη μου, κάτι θὰ μᾶς βρῇ.
 Βάνω κουλούϊρα στὴ ποῖδά,
 κόκκιν' αὐγὰ στὴ ζουναῖριά
 καὶ πάου ἀπάνω τοῦ Σκαίργιού,¹⁰⁸
 καὶ πάου στὸν Καλοπόθο μου.
 Καὶ μὲ φουμπίζαν¹⁰⁹ τὰ σκυλιά.
 — Σῶτε¹¹⁰, σκυλάκια μου καλά,
 τ' ἔμε κ' ἐγὼ νοικοκυρὰ
 τοῦ Καλοπόθου γι' ἡ ἀδρεφή.
 Κι' ἀπάντησα τοῦ σμίχται του
 — Σμίχται, κι' ἀπάν' ὁ σμίχτη ζας.
 — Στὴ στάνη ἐν' καὶ τυρόκομα
 καὶ διαγουμίζει τὰ σφακτά.
 Σηκῶνμαι κ' ἐπάου κοντὰ
 τὸν εὐρεκα ξαπλωταῖρά.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ

ΑΘΗΝΩΝ

108. Οἱ Σκαριοὶ χωρίον Μάνης.

109. Ἐφώρμησαν κατ' ἐμοῦ.

110. Σιωπάτε!